

Arkadiusz Małecki*

Spółeczna Opieka Zabytków na Pomorzu Zachodnim¹ w latach 1952-1970

Public Heritage Protection in West Pomerania¹ in the years 1952-1970

Słowa kluczowe: Czwojdziański Bolesław, inteligencja polska, inteligencja przedwojenna, inteligencja w czasach PRL, kościół św. Jerzego w Wolinie, kościół w Ustowie, kościół w Warzymicach, Madejska Lubomira, Narożyński Władysław, ochrona zabytków, Piskorski Czesław, Pomorze Zachodnie, Rymar Edward, Społeczna Opieka Zabytków, Społeczny Opiekun Zabytków, Wiertel Albin

Key words: Czwojdziański Bolesław, Polish intelligentsia, pre-war intelligentsia, Intelligentsia during PRL, Church of St. George in Wolin, Church in Ustow, Church in Warzymice, Madejska Lubomira, Narożyński Władysław, monument protection, Piskorski Czesław, West Pomerania, Rymar Edward, Public Heritage Protection, Public Heritage Protector, Wiertel Albin

Początki społecznej opieki nad zabytkami w Polsce mają długą tradycję, sięgającą roku 1906. Powstało wówczas Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości, działające jako stowarzyszenie do 1944 r. Po zakończeniu działań wojennych, pomimo starań dawnych członków, nie zostało reaktywowane w takim kształcie (w takiej postaci) jak funkcjonowało to stowarzyszenie przed wojną². Po 1945 r. nowe władze polityczne włączyły Opiekę nad Zabytkami Przeszłości do struktur Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. W 1949 r. profesor Stanisław Herbst pisał o roli społeczeństwa w odbudowie zabytków przeszłości: „Urzędy konserwatorskie to przecież nieliczni ludzie, ograniczone fundusze. Bez poparcia społecznego służba państwowa nie zrobi tego wszystkiego, co pilne, pod groźbą strat niepowetowanych, musi być wykonane. Społeczeństwo to czuje i nieraz działa; przeważnie zgodnie, czasem na własną rękę”.

W zamysle Stanisława Herbsty było przekształcenie Społecznej Opieki Zabytków (dalej SOZ) w organizację masową, skupiającą nie tylko inteligencję, lecz także przedstawicieli wszystkich warstw społecznych. Zakładano, że każdy obiekt zabytkowy powinien zostać powierzony pieczy przynajmniej jednego społecznego opiekuna. Według ówczesnych władz zabytki miały służyć społeczeństwu. W podobnym tonie również pisał prof. Jan Zachwatowicz: „Do setek zamków, będących od

Beginnings of the public heritage protection in Poland go back to the year 1906. It was then that the Society for Protection of Historic Monuments was established, which operated in this form until 1944. After the end of the World War II, despite the efforts of its former members, it was never re-established in such a form as had functioned before the war². After 1945, new political authorities included Protection of Historic Monuments into the structures of the Polish Sight-seeing Society. In 1949, professor Stanisław Herbst thus wrote about the role of the public in restoring historic monuments: “Conservation offices, after all, have few people and limited funds. Without public support the state services will not do all the urgent things which have to be done to avoid irretrievable losses. The public feels it and often acts; usually in harmony, sometimes individually”. Stanisław Herbst cherished an idea of transforming the Public Heritage Protection (further PHP) into a mass organisation, gathering not only intelligentsia but also representatives of all social classes. It was assumed that each historic object should be under the care of at least one public protector. According to the authorities of the times, historic monuments were to serve the society. Professor Jan Zachwatowicz also expressed similar views: “To hundreds of castles which lay in ruins for centuries, new hundreds of

* Mgr Arkadiusz Małecki, absolwent Instytutu Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Szczecińskiego. Obecnie przygotowuje rozprawę doktorską na temat „Stosunek władz do średniowiecznego dziedzictwa architektury i urbanistyki na Pomorzu Zachodnim w latach 1945-1970” pod kierunkiem prof. Stefana Kwiatkowskiego i Kazimierza Kozłowskiego.

* *Arkadiusz Małecki M.A., is a graduate from the Institute of History and International Relations at the University in Szczecin. Currently he is working on his PhD thesis entitled “Attitude of the authorities to the medieval architectural and urban heritage in Western Pomerania between 1945 and 1970”, supervised by Prof. Stefan Kwiatkowski and Kazimierz Kozłowski.*

dawna w ruinie doszły nowe setki obiektów opuszczonych, które bez opieki Państwa lub zorganizowanej opieki społeczeństwa również w krótkim czasie mogą ulec całkowitemu zniszczeniu”³.

Władze komunistyczne w Polsce były zainteresowane wykorzystaniem użyteczności zabytków w propagandzie politycznej⁴. Ruch, jaki stanowili społeczni opiekunowie, był niewątpliwie kontynuacją Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości. Współcześnie wiele ruchów społecznych z tamtego okresu traktuje się jako instrument kontroli reżimu nad społeczeństwem. Częściowo ten pogląd jest słuszny, jego jednostronność polega na nierozumieniu ludzi wykształconych. Warto zastanowić się, co rozumiała polska inteligencja pod pojęciem „zabytek” pod koniec XIX i w pierwszej połowie XX wieku, zatem w okresie kształtowania się patriotyzmu na gruncie nacjonalistycznym, w którym „naród” rozumiany był przede wszystkim jako wspólnota etniczna. Patriotyzm kojarzony był z wielkimi pomnikami polskiej historii i wielkimi rocznicami. Krajobraz kulturowy wraz z zabytkami przeszłości nie był niedoceniany. Liczne jego części składowe świadczyły o wieloetnicznej historii i terażniejszości. Szerszy pogląd występował wśród ludzi wykształconych, potrafiących docenić znaczenie ogólnoludzkich wartości kultury. Inteligencja była klasą o jasnej orientacji patriotycznej, skupioną na wartościach dziedzictwa narodowego. Przekładało się to bezpośrednio na stosunek do zabytków przeszłości. Dokładano starań w celu wyodrębnienia wśród zabytków takich obiektów, które byłoby można skojarzyć z „piastowską” przeszłością tych ziem. Pozostałe pomniki przeszłości traktowano na ogół obojętnie. Uwidoczniło się to najbardziej w większym zainteresowaniu Zamkiem Książąt Pomorskich, który był nazywany „Wawelem Północy”, niż pozostałymi zabytkami. Zamek szczeciński stał się symbolem słowiańskiej, a nawet piastowskiej przeszłości Pomorza Zachodniego.

Na Pomorzu Zachodnim opiekę społeczną w pierwszych latach jej działalności tworzyli przedstawiciele inteligencji przedwojennej. Swoją aktywność społeczną i zawodową traktowali jako ponadustrojową pracę dla ojczyzny⁵. Działania mające na celu ochronę zabytków na Pomorzu Zachodnim propagowały takie osoby, jak Czesław Piskorski, Bolesław Czwojdzński, Władysław Narożyński, Feliks Jordan, Albin Wiertel, Marian Smerdel, Lubomira Madejska i Władysław Niemierowski. Do nich dołączyli przedstawiciele młodej powojennej inteligencji, tj. Zbigniew Harbuz, Edward Rymar, Władysław Ziembicki. Reprezentowali duże przywiązanie do wartości i tradycji patriotycznych. W ich kręgach zakorzeniona była w dużym stopniu polska myśl zachodnia, reprezentowana w okresie międzywojennym przez środowiska związane z Narodową Demokracją i z Instytutem Zachodnim w Poznaniu, a w późniejszych latach powojennych zasymilowana przez propagandę władz Polski Ludowej. Wartości te przekładane były do przywiązania do zabytków, jako pomniki dziedzictwa kultury narodowej. W swojej działalności kierowali się ideą wytworzenia nowego krajobrazu kulturowego powiązanego ze słowiańską historią Pomorza Zachodniego i jej związków politycznych z Polską, jak również z etosem pionierskim. Społeczni Opiekunowie Zabytków w swoich dąsach zapoznawali lokalną społeczność ze słowiańską historią i dziedzictwem kulturowym Pomorza Zachodniego. Większość lokalnych społeczności dowiadywała się o historii zabytków miast, w których przyszło im zamieszkać, dzięki właśnie takim odczytom prowadzonym przez społecznych opiekunów za przyzwoleniem władz terenowych.

Pierwszą regulację prawną sankcjonującą opiekę społeczną nad zabytkami wprowadzono w oparciu o zarządzenie Mini-

abandoned buildings were added which, without State protection or organised protection of the public, soon can also be completely destroyed”³.

Communist authorities in Poland intended to use historic monuments for political propaganda⁴. The movement constituted by public Guardians was undoubtedly a continuation of the Society for Protection of Historic Monuments. Nowadays, many public movements of those times are regarded as instruments used by the regime to control the nation. The view might be partially right, but its one-sidedness results from incomprehension of educated people. It might be worth considering what Polish intelligentsia understood under the term “historic monument” at the end of the 19th and during the first half of the 20th century, i.e. in the period when patriotism was shaped on nationalist grounds where “nation” was understood primarily as an ethnic community. Patriotism was associated with great monuments of Polish history and grand anniversaries. Cultural landscape with historic monuments was duly appreciated, its numerous elements bore fitness to multi-ethnic past and present. A wider perspective occurred among educated people who were able to appreciate the significance of universal values of culture. The intelligentsia were a class with clear patriotic orientation, focused on national heritage values, which was reflected in their attitude to historic monuments. Efforts were made to distinguish such objects among historic monuments, which could be associated with the “Piast” history of the land. Other monuments of the past were treated rather with indifference. It was reflected by a greater interest in the Castle of Dukes of Pomerania which was nicknamed “Wawel of the North”, than other monuments. The castle in Szczecin became a symbol of the Slavic or even Piast past of West Pomerania.

During the first year of its activity in West Pomerania, public protection consisted of representatives of the pre-war intelligentsia who treated their public and professional activity as non-political work for their homeland⁵. Actions aimed at protecting historic monuments in West Pomerania were popularised by such people as Czesław Piskorski, Bolesław Czwojdzński, Władysław Narożyński, Feliks Jordan, Albin Wiertel, Marian Smerdel, Lubomira Madejska and Władysław Niemierowski. They were joined by representatives of the young post-war intelligentsia e.g. Zbigniew Harbuz, Edward Rymar, Władysław Ziembicki who expressed profound attachment to patriotic values and traditions. Polish western thinking, during the inter-war period represented by circles connected with National Democracy and the Western Institute in Poznan, and during the post-war period assimilated by the propaganda of the People’s Republic of Poland, was deeply rooted in their circles. In their activity they followed the idea of creating a new cultural landscape associated with Slavic history of West Pomerania and its political connections with Poland, as well as pioneer ethos. In their desiderata Public Heritage Guardians acquainted local communities with Slavic history and cultural heritage of West Pomerania. The majority of local communities learnt about history of monuments in towns where they settled thanks to such lectures given by public guardians via local authorities.

The first legal regulation sanctioning public protection of monuments was introduced on the basis of the directive issued by the Minister of Art and Culture on 20 December, 1954, which authorized PTSS to appoint “Public Heritage Guardians” by nomination, within their statutory rights with

stra Kultury i Sztuki z 20 grudnia 1954 r., które upoważniało PTTK do powoływania w ramach swoich zadań statutowych w drodze nominacji „Społecznych Opiekunów Zabytków” w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków⁶. Wojewódzki Konserwator Zabytków w Szczecinie Zofia Krzymuska w 1952 r. w piśmie do Wydziału Kultury PWRN w Szczecinie zwróciła uwagę, iż dużą pomocą byłoby powołanie przez PTTK w Szczecinie Komisji Opieki nad Zabytkami oraz ustalenie Społecznych Opiekunów Zabytków, co byłoby ułatwiło pracę WKZ w Szczecinie⁷. W ustawie o ochronie dóbr kultury i o muzeach z 15 stycznia 1962 r.⁸ społecznej opiece nad zabytkami poświęcony został osobny rozdział. Kolejnym aktem było zarządzenie z 26 stycznia 1963 r., które znacznie rozszerzyło zakres opieki sprawowanej przez Społecznego Opiekuna. Społeczna opieka nad zabytkami kultury stała się statutowym zadaniem PTTK. Opiece podlegały wszelkie zabytki wpisane przez służby konserwatorskie do rejestru zabytków kultury.

Działalność SOZ w województwie szczecińskim w latach 1952-1970

Instrumentalne rozumienie ochrony zabytków przez władze terenowe w województwie szczecińskim sprawiło, iż budowa sieci społecznych opieki nad zabytkami trwała kilka lat. Nakładało się na zaistniałą sytuację wiele czynników. Jednym z takich czynników był brak emocjonalnej więzi ludności migracyjnej z dziedzictwem historycznym regionu. Lokalnym społecznościom należało przedstawiać tylko te zabytki dziedzictwa kultury, które odnosiły się do słowiańskiej przeszłości regionu. Do dziedzictwa kultury słowiańskiej na Pomorzu Zachodnim zdaniem OKOnZ PTTK w Szczecinie należało zaliczyć lokacje miast, zespoły miejskie, obiekty murowane, powiązane historycznie z najstarszym okresem polskości na tych ziemiach, czyli średniowieczne obiekty zabytkowe. Władze wojewódzkie próbowały problematykę związaną z ochroną zabytków upolitycznić poprzez włączenie społeczeństwa do odbudowy słowiańskich zabytków. Ochrona zabytków miała być ważnym zagadnieniem politycznym, świadczącym o kontaktach Polski z Pomorzem Zachodnim na przestrzeni wieków, oraz dowodem obecnej kultury władz polskich dbających o dziedzictwo kulturowe regionu⁹. Wizja piastowska propagowana przez władze państwowe spełniła doniosłą rolę w przyswajaniu krajobrazu kulturowego przez nowe społeczeństwo na Pomorzu Zachodnim, jak i na Ziemiach Zachodnich i Północnych¹⁰.

Spółeczeństwo Pomorza Zachodniego większości składało się z napływowej ludności wiejskiej z różnych części Polski, która w ramach masowego osadnictwa przeszła do życia miejskiego. Dla nowych mieszkańców zastany krajobraz kulturowy był obcy. Zarówno mieszkańcy miast, jak i wsi spotkali się z nowym obrazem kultury materialnej. Miało to istotny wpływ na ich stosunek do zabytków Pomorza Zachodniego. Dla nielicznej inteligencji wywodzącej się z okresu przedwojennego, wychowanej w duchu patriotycznym była to misja dziejowa w kształtowaniu pietyzmu dla pomników kultury. Przedwojenna inteligencja otrzymała wykształcenie przesiąknięte ideałami wychowania patriotycznego i obywatelskiego. Stąd też działania niewielkiej grupy ludzi krzewiącej wśród społeczności Pomorza Zachodniego ideę ochrony zabytków. Grupa osób działających w SOZ posiadała dużą samowiedzę na temat dziedzictwa narodowego. Ochrona dziedzictwa narodowego była głównym hasłem pokolenia inteligencji przedwojennej¹¹. Poczucie misji społecznej dla tej grupy społecznej

the approval of a Voivodeship Heritage Conservator⁶. Voivodeship Heritage Conservator in Szczecin, Zofia Krzymuska, in 1952 in a letter to the Department of Culture of PVNC in Szczecin pointed out that it would be very helpful if the PTSS in Szczecin appointed a Commission for Monument Protection and nominated Public Heritage Guardians, which would facilitate the work of the VHC in Szczecin⁷. In the Act concerning protection of cultural heritage and museums issued on 15 January 1962⁸, a separate chapter was devoted to public heritage protection. Another legal act was the directive from 26 January 1963, which increased the powers of a Public Guardian. Public protection of cultural heritage became a statutory task of the PTSS. This protection included all the monuments which the conservation services entered into the cultural heritage register.

PHP in Szczecin Voivodeship during 1952-1970

Instrumental understanding of heritage protection displayed by the local authorities in Szczecin Voivodeship caused the construction of public heritage protection network to last several years. Several factors aggravated the existing situation. One of them was lack of emotional ties of the migrant inhabitants with the historic heritage of the region. Thus local communities had to be presented only those cultural heritage monuments which reflected the Slavic past of the area. According to RCfHP of the PTSS in Szczecin, the Slavic culture heritage in West Pomerania included chartered towns, urban complexes, and masonry objects historically associated with the oldest Polish period in those lands, i.e. medieval historic objects. Voivodeship authorities tried to bring politics into the matter of monument protection by involving the whole society in the process of rebuilding the Slavic monuments. Heritage protection was to be an important political issue confirming the contacts between Poland and West Pomerania throughout the centuries, and the proof of current culture of the Polish authorities taking care of the cultural heritage of the region⁹. The Piast image propagated by the state authorities fulfilled a crucial function in assimilating the cultural landscape by the new inhabitants of West Pomerania, as well as in the Western and Northern Territories¹⁰.

The majority of the West Pomerania population consisted of rural people who came from various parts of Poland and who, in the process of mass resettlement, passed on to urban life. The existing cultural landscape was alien to new inhabitants. Both the residents of cities and villages encountered a new image of material culture, which significantly influence their attitude towards historic objects in West Pomerania. For the rare intelligentsia dating back to the pre-war period and brought up in the patriotic spirit, it was a historic mission to hold cultural heritage in reverence. Education of the pre-war intelligentsia was soaked in ideals of patriotic and civic upbringing. Hence the activity of a small group of people popularising the idea of monument protection among the inhabitants of West Pomerania. The group of people working within PHP possessed impressive self-knowledge concerning national heritage. Protection of national heritage was the main slogan for the generation of the pre-war intelligentsia¹¹. The sense of a public mission was perfectly understandable for that social group with their patriotic upbringing shaped already at school. During the 1950s, the intelligentsia was not a numer-

było zrozumiałe i wynikało z ich wychowania patriotycznego ukształtowanego już w szkołach gimnazjalnych. Inteligencja w latach 50. nie była liczebnie duża, ale jej kwalifikacje zawodowe były potrzebne zarówno państwu, jak i społeczeństwu. Na Pomorzu Zachodnim opiekę społeczną tworzyła ówczesna elita intelektualna, tj. dziennikarze i felietoniści. Czesław Piskorski, człowiek legenda, całe swoje życie poświęcił promowaniu Pomorza Zachodniego. Następną osobą działającą na rzecz ochrony zabytków był Feliks Jordan, który w prasie lokalnej przybliżył społeczeństwu województwa szczecińskiego historię zabytków kultury. Kolejnym działaczem Społecznej Opieki Zabytków był Bolesław Czwojdziański, uczestnik prac *Komisji dla spraw Przywrócenia Nazw Słowiańskich na Przyodrzu*.

Bardzo ciekawą osobą był Władysław Narożyński, który w okresie międzywojennym aktywnie brał udział w pracach Związku Polaków w Niemczech. Za działalność w tymże związku został umieszczony w obozie koncentracyjnym Sachsenhausen–Oranienburg. W latach 1947–1950 Władysław Narożyński sprawował funkcję burmistrza Myśliborza, później pracował, jako nauczyciel w tamtejszym liceum¹². W swoich reminiscencjach Władysław Narożyński wspominał, iż nie przepuścił żadnej okazji, aby propagować historię regionu wśród nowych mieszkańców Pomorza Zachodniego: „Na zebraniach młodzieżowych, podczas sesji Miejskiej Rady Narodowej oraz przy wielu innych okazjach zapoznawałem uczestników z przeszłością miasta i Pomorza”.

Kolejnym opiekunem był Albin Wiertel, z wykształcenia magister farmacji, uczestnik powstania wielkopolskiego. Po zakończeniu II wojny światowej współorganizował sieć aptek na Pomorzu Zachodnim.

Krąg tych osób popularyzował słowiańską historię Pomorza Zachodniego oraz wiedzę o zabytkach średniowiecznych. Poczynania tych osób nie zawsze spotykały się ze zrozumieniem władz terenowych. Według CZMiOZ niechęć ze strony rad narodowych do dziedzictwa kulturowego wynikała ze źle rozumianej „walki klasowej”, co miało swoje konsekwencje w stosunku do obiektów zabytkowych¹³. Dla niektórych przedstawicieli niższych organów rad narodowych zabytki stanowiły przedmiot walki klasowej z burżuazją¹⁴.

Ruch SOZ w województwie szczecińskim w zamyśle organizatorów miał stanowić element informujący Ministerstwo Kultury i Sztuki o stanie zabytków na Pomorzu Zachodnim¹⁵. W październiku 1948 r. grupa działaczy PTK (późniejszego PTTK) ze Stargardu Szczecińskiego wraz z uczniami tamtejszego gimnazjum uratowała dużą liczbę eksponatów z różnych epok po przedwojennym *Kreisheimatmuseum* w Pyrzycach. Muzeum znajdowało się w średniowiecznym klasztorze franciszkanów, który w wyniku działań wojennych uległ poważnemu zniszczeniu. W ruinach klasztoru uczniowie gimnazjum odkopali szereg eksponatów pochodzących z epoki neolitycznej i średniowiecza. Prace archeologiczne zostały przeprowadzone przez pracowników Muzeum Pomorza Za-

ous group, but their professional qualifications were needed both by the state and the nations. In West Pomerania, public protection included the then intellectual elite, i.e. journalists and columnists. Czesław Piskorski, a legendary man, devoted all his life to promoting West Pomerania. Another person working in order to protect historic objects was Feliks Jordan who, in local press, introduced the inhabitants of Szczecin Voivodeship to the history of cultural heritage. Another activist for the Public Heritage Protection was Bolesław Czwojdziański, a member of the *Commission for Restoring the Slavic Names along the Oder*.

A very interesting person was Władysław Narożyński who, during the Inter-war period, actively participated in the work of the Union of Poles in Germany. For his activity in that Union he was sent to the concentration camp in Sachsenhausen–Oranienburg. In the years 1947–1950, Władysław Narożyński was the mayor of Myśliborz, and later worked as a teacher in the local secondary school¹². In his reminiscences Władysław Narożyński recalled that he hadn't missed any opportunity to promote the history of the region among new inhabitants of West Pomerania: *At youth meetings, during the session of the National Town Council and on numerous other occasions I acquainted participants with the past of the town and Pomerania*.

Another guardian was Albin Wiertel, a master of pharmacy and a participant of the Greater Poland Uprising. After the end of II World War, he co-organised a network of pharmacies in West Pomerania. That was the circle of individuals who popularised the Slavic history of West Pomerania and the knowledge about medieval objects. Their actions did not always meet with understanding of the local authorities. According to CBMHP, aversion towards cultural heritage on the part of national town councils was a result of misunderstood “class conflict”, which had its consequences in relation to historic objects¹³. For some lower rank representatives of the national town councils historic buildings were the object of class conflict with the bourgeoisie¹⁴.

In the organisers' concept, the PHP movement in the Szczecin Voivodeship was to be the element informing the Ministry of Art and Culture about the state of historic objects in West Pomerania¹⁵. In October 1948, a group of PSS activists (later PTSS) from Stargard Szczeciński together with students of local gymnasium saved a large number of artefacts from various epochs left by the pre-war *Kreisheimatmuseum* in Pyrzyce. The museum was located in the medieval monastery of the Franciscan Order which, as a result of military action, was seriously damaged. In the monastery ruins gymnasium students excavated several artefacts dating back to the Neolithic and the medieval period. Archaeological excavations were carried out by the employees of the West Pomerania Museum on 23 October 1948. It was the first operations in West Pomerania conducted by the future activists of the PTSS in order to save historic objects.

In 1954, PTSS in Szczecin planned to recruit about 30 people interested in public activity aimed at heritage protection. Unfortunately, the issue was not sufficiently popularized and the recruitment action did not reach beyond Szczecin, with the exception of Stargard and Nowogard counties.

In April 1956, Voivodeship Heritage Conservator, Henryk Dziurla, sent letters to all presidia of national county councils in the Szczecin Voivodeship informing about the necessity to appoint Public Heritage Guardians in West Pomerania¹⁶. Also in April 1956, members of the RCfHP in Szczecin, in the

Ryc. 1. Władysław Narożyński (zdjęcie pochodzi ze zbiorów Marka Karolczaka z Myśliborza)
Fig. 1. Władysław Narożyński (photo from the collection of Marek Karolczak from Myśliborz)

chodniego już 23 października 1948 r. Była to pierwsza akcja na Pomorzu Zachodnim podjęta przez przyszłych działaczy PTTK w celu ratowania zabytków.

W 1954 roku PTTK w Szczecinie planowało pozyskać około 30 osób zainteresowanych społeczną działalnością na rzecz ochrony zabytków. Niestety zagadnienie nie było w pełni popularyzowane. Akcja ta nie wyszła poza Szczecin, wyjątki stanowiły powiaty stargardzki i nowogardzki.

W kwietniu 1956 r. Wojewódzki Konserwator Zabytków Henryk Dziurla rozesłał pisma do wszystkich prezydiów powiatowych rad narodowych z terenu województwa szczecińskiego o potrzebie powołania Społecznych Opiekunów Zabytków na Pomorzu Zachodnim¹⁶. Również w kwietniu 1956 r. członkowie OKOnZ w Szczecinie w wyniku kontroli obiektów zabytkowych w powiecie szczecińskim stwierdzili rozebranie kamiennego kościoła granitowego w Ustowie, pochodzącego z XIII wieku¹⁷. Zdaniem przewodniczącej OKOnZ w Szczecinie Teresy Bąkowskiej „świątynia w Ustowie była dowodem wysokich zdolności architektonicznych ludności słowiańskiej”. Komisja wiele razy zwracała uwagę Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków w Szczecinie na postępującą dewastację wnętrza kościoła w Ustowie. OKOnZ w Szczecinie prawdopodobnie w 1954 r. poinformowała WKZ w Szczecinie o zawaleniu się dachu kościoła w Ustowie. Komisja zaapelowała do władz o wyciągnięcie właściwych konsekwencji w stosunku do osób odpowiedzialnych za rozebranie najstarszego zabytku „Wielkiego Szczecina”.

Według opinii Zarządu Okręgu PTTK w Szczecinie brak społecznych opiekunów pogłębiał proces dewastacji pomników kultury¹⁸. W wyniku wprowadzenia uchwały Rady Ministrów nr 666 „w sprawie planowanej akcji usunięcia pozostałości zniszczeń wojennych w miastach i osiedlach” doszło do zniszczenia średniowiecznych zabytków w wielu miejscowościach województwa szczecińskiego, tj. w Ustowie i w Warzymicach w powiecie szczecińskim, w Pyrzycach, Stargardzie Szczecińskim i w kilku innych miejscowościach województwa szczecińskiego. Na Ziemiach Zachodnich i Północnych dokonano zniszczenia największej liczby obiektów zabytkowych. Akcja usuwania zniszczeń wojennych przeobraziła się w żywiołową rozbiórkę dla odzysku cegły. Wadliwe ustawienie planów finansowo-rozbiórkowych przez Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów, opierających się na kwotach ze sprzedaży cegły, było bodźcem nie do przewyciężenia nawet dla władz wojewódzkich. Osoby działające na rzecz ochrony zabytków w województwie szczecińskim były zdruzgotane aktami barbarzyństwa w stosunku do obiektów zabytkowych. Czesław Piskorski bardzo ostro krytykował na łamach prasy akty wandalizmu, jakich dopuściły się niektóre organy władz terenowych na Pomorzu Zachodnim. Na domiar złego przewodniczący Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Szczecinie zwrócił z doniesieniem i nie przekazał do prokuratury sprawy zaistniałych wypadków demontażu wspomnianych obiektów zabytkowych. W toku postępowania Prokuratura w Szczecinie umorzyła śledztwo z powodu znikomej szkodliwości społecznej.

Bardzo ważny był sposób doboru kandydata na Społecznego Opiekuna Zabytków, który musiał być autorytetem dla lokalnej społeczności i osobą, z którą liczyły się władze terenowe. Czynnikiem mającym wpływ na liczbę powołań do SOZ był na pewno deficyt osób z wyższym wykształceniem w małych ośrodkach miejskich w województwie szczecińskim. W latach 1954-1960 działalność SOZ ograniczała się tylko do prac Okręgowej Komisji Opieki nad Zabytkami PTTK w Szczecinie.

result of inspection of historic objects in the Szczecin county, found out that a granite stone church in Ustow dating back to the 13th century had been dismantled¹⁷. In the opinion of the President of the RCfHP in Szczecin, Teresa Bąkowska, “the temple in Ustow bore evidence of high architectonic skills of the Slavic people”. The Commission repeatedly drew the attention of the Voivodship Heritage Conservator in Szczecin to the gradual devastation of the interior of the Ustow church. Probably in 1954, the RCfHP in Szczecin informed the VHC in Szczecin that the roof of the church in Ustow had collapsed. The Commission appealed to the authorities to take appropriate measures against the people responsible for dismantling the oldest historic building in “Greater Szczecin”.

In the opinion of the Regional Board of the PTSS in Szczecin, lack of public guardians aggravated the process of devastating cultural heritage objects¹⁸. As a consequence of the Act no 666 issued by the Council of Ministers “concerning the planned action of removing the remains of war damage in towns and settlements”, medieval buildings were destroyed in numerous places e.g. in Ustow and Warzymice in the Szczecin county, in Pyrzyce, in Stargard Szczeciński, and in

Ryc. 2. Czesław Piskorski i Edward Rymar (zdjęcie pochodzi ze zbiorów Pyrzyckiej Biblioteki Publicznej w Pyrzycach)

Fig. 2. Czesław Piskorski and Edward Rymar (photo from the collection of the Public Library in Pyrzyce)

several other places in the Szczecin Voivodship. The largest number of historic objects was destroyed in the Western and Northern Territories, as the removal of war damage turned into uncontrollable dismantling in order to recover bricks. Flawed financial-dismantling plans set up by the Economic Committee of the Council of Ministers, based on the sums earned from sale of bricks, proved an indomitable stimulus even for the Voivodship authorities. Individuals working for heritage protection in the Szczecin Voivodship were shattered by acts of barbarism committed on historic objects. In the press Czesław Piskorski severely criticised those acts of vandalism perpetrated by local authorities in West Pomerania. Moreover, the President of the Presidium of the Voivodship National Council in Szczecin delayed informing the prosecutor's office about the registered cases of dismantling the mentioned historic objects. In the course of investigation, the Prosecutor's Office in Szczecin dismissed the case as petty offence.

The manner of selecting a candidate for a Public Heritage Guardian who had to be an authority for the local community and a person respected by local authorities, was also very important. The factor influencing the number of appointments for PHP was certainly shortage of people with higher

W latach 60. XX wieku nastąpił stopniowy rozwój społecznej sieci SOZ. W okresie od 1 VI 1960 r. do 28 II 1961 r. komisja działała w składzie: przewodnicząca Teresa Bąkowska, z-ca przewodniczącego Bolesław Czwójdziński, sekretarz Lubomira Madejska. Od 28 II 1961 r. do 1 VII 1962 r. nastąpiły zmiany w składzie komisji, funkcję przewodniczącego sprawował Władysław Niemierowski, z-cy przew. Bolesław Czwójdziński, sekretarza Lubomira Madejska, członkami zostali Stanisław Rzeszowski oraz Teresa Wesołowska.

OKOnZ w Szczecinie wystąpiła także z propozycją do Kurii Biskupiej, aby strona kościelna przejęła niezagospodarowane zabytkowe obiekty sakralne¹⁹. Na terenie województwa szczecińskiego było bardzo dużo wiejskich kościołów pochodzących z epoki średniowiecza, które ulegały dewastacji od czasu zakończenia działań wojennych w 1945 r. i pozostawały nieużytkowane.

Do innych statutowych obowiązków społecznej sieci opieki nad zabytkami należało przeprowadzenie wspólnych zjazdów i spotkań z mieszkańcami zwłaszcza małych miast. Właśnie na takich spotkaniach mieszkańcy tychże miast Pomorza Zachodniego zapoznawali się z historią regionu. Bardzo ważny był wybór miejsca, w miastach takich jak Szczecin zjazd SOZ byłby prawie niezauważalny, dlatego wybierano mniejsze ośrodki miejskie.

W lipcu 1965 r. Bolesław Czwójdziński poinformował OKOnZ w Szczecinie o rozbiórce gotyckiego kościoła św. Jerzego w Wolinie (inna nazwa: kościół św. Wojciecha), jak również o zniszczeniu zamku w Jasienicy²⁰. Rozbiórka kościoła św. Jerzego w Wolinie dokonana została w porozumieniu WdsW PWRN w Szczecinie z władzami powiatowymi w Świnoujściu. Kościół św. Jerzego w Wolinie był zakwalifikowany do IV grupy, nie posiadał orzeczenia i nie figurował w rejestrze zabytków²¹. W 1861 r. wykonana została generalna przebudowa świątyni, ze średniowiecznych elementów pozostała tylko wieża z XV wieku. O całym zdarzeniu Bolesław Czwójdziński poinformował również naczelnika Wydziału Architektury i Urbanistyki ZMiOZ w Warszawie Feliksa Kanclerza, który domagał się od WKZ w Szczecinie w tej sprawie wyjaśnień.

W listopadzie 1965 r. w Pyrzycach odbył się III Regionalny Zjazd SOZ z województwa szczecińskiego. Na tym spotkaniu poruszona została sprawa uporządkowania murów obronnych w Pyrzycach oraz metoda zagospodarowania otoczenia zabytków. Na tym spotkaniu pozyskano do współpracy lokalnego historyka Edwarda Rymara (późniejszego profesora i badacza średniowiecznej historii Pomorza Zachodniego). Pozytywnym następstwem także tego spotkania było zaangażowanie się pyrzyckich władz w odbudowę i zagospodarowanie obiektów zabytkowych w Pyrzycach, tj. odbudowa odcinka ok. 300 m obwarowań miejskich i kaplicy św. Ducha.

W latach 1965-67 nastąpił znacząco wzrost Społecznych Opiekunów Zabytków. Ogólna liczba SOZ w 1967 r. wynosiła 60 osób. Propagowanie idei ochrony zabytków na Pomorzu Zachodnim nie było rzeczą łatwą, duży wpływ na zaistniałe warunki miała złożona sytuacja etniczna regionu. Społeczeństwo Pomorza Zachodniego stanowiło mieszaną wielokulturową, niemającą więzi społecznych z obecnym miejscem zamieszkania. Osobnym zagadnieniem była konserwacja zabytków budownictwa wiejskiego utrudniona przez obojętny stosunek ludności napływowej²².

Do ocalenia znaleziska archeologicznego doszło w Kamieniu Pomorskim dzięki szybkiej interwencji społecznego opiekuna Henryka Masłowskiego. Natrafił on w wykopach

education in small towns in the Szczecin Voivodeship. In the years 1954-1960, the work of PHP was limited merely to the activity of the Regional Commission for Heritage Protection of the PTSS in Szczecin. During the 1960s the voluntary network of the PHP gradually developed. Between 1.06.1960 and 28.02.1961, the commission consisted of: President Teresa Bąkowska, Vice-president Bolesław Czwójdziński, Secretary Lubomira Madejska. Between 28.02.1961 and 1.07.1962, the composition of the commission changed, the President was Władysław Niemierowski, Vice-president Bolesław Czwójdziński, Secretary Lubomira Madejska, and Stanisław Rzeszowski and Teresa Wesołowska became members.

RCfHP in Szczecin also requested the Episcopal Curia to take over the care of unclaimed historic church objects¹⁹. In the Szczecin Voivodeship there were many village churches dating back to the medieval period, which were falling into ruin since the end of the World War II in 1945 and remained unused.

Other statutory duties of the network of voluntary heritage guardians involved running conventions and meetings, particularly with inhabitants of small towns. In such meetings did the residents of those towns in West Pomerania get acquainted with the history of the region. The choice of location was of paramount importance, since in cities such as Szczecin a PHP convention would be hardly noticeable, so generally smaller towns were selected.

In July 1965, Bolesław Czwójdziński informed the RCfHP in Szczecin about the demolition of the Gothic church of St. George in Wolin (also known as the church of St. Wojciech) as well as about the destruction of the castle in Jasienica²⁰. The demolition of the church of St. George in Wolin was carried out with the approval of the WdsW PVNC in Szczecin and the county authorities in Świnoujście. The church of St. George in Wolin was qualified in the IV group, did not have a certificate and was not listed in the heritage register²¹. In 1861, the temple was completely refurbished, only a tower from the 15th century was left from its medieval elements. Bolesław Czwójdziński also informed about the matter the Naczelnika of the Department of Architecture and Urban Planning of the BMHP in Warsaw, Feliks Kanclerz, who demanded an explanation from the VHC in Szczecin.

The 3rd Regional Convention of PHP from Szczecin Voivodeship was held in Pyrzyce in November 1965. During the meeting the issue of tidying up the defensive walls in Pyrzyce was discussed, as well as the manner of arranging the surroundings of the historic buildings. The cooperation of a local historian, Edward Rymar (later a professor and researcher of medieval history of West Pomerania), was also ensured at the meeting. A positive consequence of that meeting was involvement of the Pyrzyce authorities in the process of rebuilding and developing of historic objects in Pyrzyce i.e. reconstruction of app. 300 m. of city ramparts and the Chapel of the Holy Spirit.

In the years 1965-67, there was a significant increase in the number of Public Heritage Guardians, so that in 1967 the overall number of PHG equalled 60 people. Propagating the idea of heritage protection in West Pomerania was not an easy task, a complex ethnic situation in the region had a huge impact on the existing conditions. The population of West Pomerania was a multicultural mixture devoid of any social ties with their current place of residence. Another issue was conservation of historic rural construction made more difficult by the indifferent attitude of the migrant population²².

ziemnych prowadzonych obok Ratusza Miejskiego na kilka wartościowych przedmiotów oraz na szczątki ludzkich szkieletów. W wyniku przeprowadzonych prac wykopaliskowych ustalono istnienie wielu warstw kulturowych oraz wczesno-średniowiecznych umocnień obronnych²³.

Należy zwrócić uwagę na działania regulaminowe OKOnZ w Szczecinie oraz dbałość o wizerunek Społecznej Opieki nad Zabytkami. Okręgowa komisja w 1968 r. postanowiła skreślić Lucjana Piekutowskiego z listy Społecznych Opiekunów Zabytków. Piekutowski zajmował się nielegalną sprzedażą zabytkowych elementów dekoracyjnych.

Pod koniec lat sześćdziesiątych OKOnZ w Szczecinie próbowała nawiązać współpracę z regionalnymi towarzystwami społeczno-kulturalnymi tak w powiatach, jak i ze Szczecińskim Towarzystwem Kultury, lecz nie przyniosła ona rezultatów. Nawiązano jedynie współpracę z Sekcją Historyczno-Regionalną przy Myśluborskim Towarzystwie Społeczno-Kulturalnym. Współpraca nie trwała zbyt długo, zerwana została w 1969 r. z chwilą śmierci Społecznego Opiekuna Zabytków Władysława Narożyńskiego.

Najlepsze wyniki odnosiła oddziałowa komisja w Stargardzie, która parokrotnie doprowadziła do spotkania z przedstawicielami lokalnej administracji w sprawie odbudowy miejscowych zabytków. Nacisk na władze terenowe ze strony opiekunów i działaczy PTTK w Stargardzie spowodował powołanie Władysława Chrostowskiego na Miejskiego Konserwatora Zabytków. Chrostowski swoją funkcję pełnił w latach 1973-1977, co było ewenementem w skali całego kraju.

Obecnie realizowane akcje promujące ochronę zabytków w małym stopniu docierają do społeczności małych miast na Pomorzu Zachodnim. Na tym obszarze działań jest jeszcze wiele do zrobienia, aby mieszkańcy miast docenili własne dziedzictwo kulturowe.

An archaeological find was discovered in Kamień Pomorski, owing to a quick intervention of a public guardian, Henryk Masłowski. In the excavations dug in the vicinity of the City Hall he found several valuable artefacts and human relics. Archaeological excavations were carried out and resulted in establishing numerous cultural layers and early-medieval defensive ramparts²³.

Attention should be drawn to the regulation activities of the RCfHP in Szczecin and the care taken about the image of the Public Heritage Protection. In 1968, the regional commission decided to cross Lucjan Piekutowski off the list of Public Heritage Guardians since he dealt in illegal sale of historic decorative elements.

Towards the end of the 1960s, the RCfHP in Szczecin tried to initiate cooperation with regional social-cultural organisations in counties as well as with the Szczecin Cultural Society, but it failed. Cooperation developed only with the Historical-Regional Section at the Myśluborz Socio-Cultural Association, but it did not last too long, as it was interrupted in 1969 when the Public Heritage Guardian, Władysław Narożyński died.

The best results were achieved by the regional commission in Stargard, which several times organised meetings with representatives of local administration concerning the issue of rebuilding local monuments. The pressure on local authorities put by the guardians and activists of the PTSS in Stargard resulted in appointing Władysław Chrostowski as the City Heritage Conservator. Chrostowski fulfilled this function during the years 1973-1977, which was unique in the scale of the whole country.

Currently realised programmes promoting heritage protection reach barely a fraction of communities of small towns in West Pomerania. There is still much to be done in this area before city residents appreciate their own cultural heritage.

WYKAZ SKRÓTÓW

APS	Archiwum Państwowe w Szczecinie <i>SAS – State Archive in Szczecin</i>
AZWUOZS	Archiwum Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie <i>AWPVHPO – Archive of the West-Pomeranian Voivodeship Heritage Protection Office in Szczecin</i>
CZMiOZ	Centralny Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków w Warszawie <i>CBMHP – Central Board of Museums and Heritage Protection in Warsaw</i>
OKOnZ w Szczecinie	Okręgowa Komisja Opieki nad Zabytkami w Szczecinie <i>RCfHP – Regional Commission for Heritage Protection in Szczecin</i>
PPRN	Prezydium Powiatowej Rady Narodowej <i>Presidium of the County National Council</i>
PTK	Polskie Towarzystwo Krajoznawcze <i>PSS – Polish Sightseeing Society</i>
PTTK	Polskie Towarzystwo Turystyczno Krajoznawcze <i>PTSS – Polish Tourism and Sightseeing Society</i>
PWRN w Szczecinie	Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Szczecinie <i>PVNC – Presidium of the Voivodeship National Council in Szczecin</i>
SOZ	Społeczna Opieka Zabytków <i>PHP – Public Heritage Protection</i>
WKZ w Szczecinie	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Szczecinie <i>Voivodeship Heritage Conservator in Szczecin</i>
ZMiOZ w Warszawie	Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków w Warszawie <i>BMHP – Board of Museums and Heritage Protection in Warsaw</i>

- ¹ W artykule nazwa Pomorze Zachodnie odnosi się dawnego województwa szczecińskiego, ponieważ w latach 1950-1998 w odniesieniu do województwa koszalińskiego funkcjonował termin Pomorze Środkowe.
- ² J. Pruszyński, *Ochrona zabytków w Polsce*, Warszawa 1989, s. 255; F. Midura, *Spoleczna opieka nad zabytkami na ziemiach polskich do 1918 r.*, Warszawa 2004, s. 254.
- ³ J. Zachwatowicz, *Udział Państwa w opiece nad pomnikami kultury*, Ochrona Zabytków, 1948, nr 1, s. 5.
- ⁴ B. Rymaszewski, *Polska ochrona zabytków*, Warszawa 2005, s. 101.
- ⁵ L. Hass, *Pokolenia inteligencji polskiej*, Łowicz 1997, s. 22.
- ⁶ Monitor Polski, nr 18, poz. 189, z dnia 1 III 1955 r.
- ⁷ APS, zespół 356, PWRN w Szczecinie 1950-1973, WKiSz, sygn. 6410. Wykazy obiektów, plany prac konserwatorskich; 1950-1952, Stan opieki nad zabytkami województwa szczecińskiego – Szczecin, 29 marca 1952 r.
- ⁸ Dziennik Ustaw, nr 10, poz. 48, z dnia 21 lutego 1962 r.
- ⁹ APS, WKiSz, sygn. 6401, Opieka nad zabytkami; 1951-1954; Cz. Piskorski, *O potrzebie ochrony zabytków architektury i przyrody w woj. Szczecińskim* (odczyt).
- ¹⁰ Z. Mazur, *O legitymizowaniu przynależności Ziemi Zachodnich i Północnych do Polski* [w:] *Ziemia Odzyskana/Ziemia Zachodnie i Północne 1945-2005, 60 lat w granicach państwa polskiego*, pod red. A. Saksona, Poznań 2006, s. 30.
- ¹¹ L. Hass, *Pokolenia...*, s. 42.
- ¹² W. Narożyński, *Z ziemi obcej do Polski* [w:] *Z nadodrzańskiej ziemi. Wspomnienia szczecinian*, opr. Tadeusz Bialecki, Poznań 1974, s. 475.
- ¹³ *W sprawie ochrony zabytków w Polsce* (skrót memoriału Centralnego Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków opracowany dla Komisji Sejmowej Oświaty, Kultury i Nauki), Ochrona Zabytków, nr 1 (36), 1957, s. 16-17.
- ¹⁴ A. Gruszecki, *Ratujemy zabytki*, Ochrona Zabytków, nr 1 (36), 1957, s. 2.
- ¹⁵ APS, WKiSz, sygn. 6401, Opieka nad zabytkami 1951-1954, protokół z konferencji odbytej w dniu 20 stycznia 1954 r. w sprawie opieki nad zabytkami.
- ¹⁶ AZWUOZS, sygn. II/84, zabytki nieruchome pow. Szczecin 1948-1966, pismo WKZ Szczecin do Prezydów Powiatowych Rad Narodowych z terenu woj. szczecińskiego z dnia 26 kwietnia 1956 r.
- ¹⁷ *Ibidem*, Pismo Zarządu Okręgu PTTK w Szczecinie do PWRN w Szczecinie w sprawie nielegalnej rozbiórki granitowego trzynastowiecznego kościoła w Ustowie w powiecie szczecińskim z dnia 10 V 1956 r.
- ¹⁸ *Ibidem*, sygn. II/ 8, Społeczna opieka zabytków 1956-1977, Pismo Zarządu Okręgu PTTK w Szczecinie do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie z dnia 15 XII 1959 r.
- ¹⁹ APS, WdsW, sygn. 3964, Plany budowy i rozbudowy i remontów obiektów kościelnych Kurii Biskupiej w Gorzowie Wlkp. Na 1959 i 1960, 1960-1961, Pismo Zarządu Okręgu PTTK w Szczecinie do Parafii Rzymsko-Katolickiej w Gryficach z dnia 19 IV 1960 r.
- ²⁰ AZWUOZS, *Spoleczna...*, Meldunek Bolesława Czwojdziańskiego o dokonanej rozbiórce obiektów zabytkowych w Wolinie i w Jasionicy z dnia 5 VII 1965 r.
- ²¹ Decyzja o rozbiórce kościoła św. Jerzego w Wolinie podjęta została w lecie 1963 r. *Ibidem*, II/87, zabytki nieruchome – pow. Wolin 1946-1966, pismo WdsW PWRN w Szczecinie do przewodniczącego PPRN w Świnoujściu z dnia 25 lipca 1963 r. (poufne).
- ²² *Ibidem*, *Spoleczna...*, Sprawozdanie z V zjazdu Społecznych Opiekunów Zabytków woj. szczecińskiego z udziałem zaproszonych gości, który odbył się w Myśliborzu 24-25 VI 1967 r.
- ²³ *Ibidem*, Sprawozdanie Okręgowej Komisji Opieki na Zabytkami Ziemi Szczecińskiej za okres kadencji 1965-1967.

Streszczenie

W opracowaniu przedstawionych zagadnień wykorzystałem materiał archiwalny przechowywany w zasobie Archiwum Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie, który został uzupełniony o dokumentację znajdującą się w Archiwum Państwowym w Szczecinie. Na podstawie zgromadzonych dokumentów działalność SOZ należy ocenić pozytywnie, aczkolwiek ich aktywność na tym polu nie była doceniana i wspierana przez władze terenowe. Bardzo ważną rolę w krzewieniu idei ochrony zabytków odegrała inteligencja, która była w owym okresie nośnikiem kultury na Pomorzu Zachodnim. Ludzie wykształceni rozumieli, czym było zachowanie pomników kultury dla przyszłych pokoleń. Poniemieckie dziedzictwo kulturowe dzięki zaangażowaniu inteligencji było w pewien sposób chronione przez nieliczne osoby. Społeczna Opieka Zabytków jako ruch nie zaistniała znacząco na Pomorzu Zachodnim. Przyczyn było wiele, ale najważniejsza to brak więzi historycznej z regionem. Dzięki meldunkom społecznych opiekunów Wojewódzki Konserwator Zabytków w Szczecinie był bardzo dobrze zorientowany w stanie substancji zabytkowej w województwie szczecińskim. W pewien sposób SOZ uzupełniła lukę spowodowaną brakiem etatów dla służby konserwatorskiej w województwie szczecińskim.

Abstract

For studying the presented issues I have used archive material stored in the Archive of the West-Pomeranian Voivodeship Heritage Protection Office in Szczecin, which was supplemented with documentation kept in the State Archive in Szczecin. On the basis of the collected documents the work of PHP should be positively evaluated, although their activity in this field was neither appreciated nor supported by local authorities. The intelligentsia, who at that time were the supporters of culture in West Pomerania, played a very important part in popularising the idea of heritage protection. Educated people understood the significance of preserving cultural heritage for future generations. The former German cultural heritage was to some extent protected by a few people thanks to the involvement of intelligentsia. Public Heritage Protection as a movement was never of much significance in West Pomerania. There were numerous reasons, but the essential one was lack of historical ties with the region. Owing to reports from public guardians, the Voivodeship Heritage Conservator in Szczecin was very well informed about the state of historic substance in Szczecin Voivodeship. In a way the PHP filled in the gap caused by lack of full-time jobs for conservation services in Szczecin Voivodeship.